

Narkomanijos samprata ir jos svarba prevencijai

Eugenijus Nazelskis

Lietuvos teisės universitetas

Lietuvoje pagrįstai reiškiamas susirūpinimas, kad narkomanija ypač plinta tarp jaunimo, moksleivijos. Pedagogai jaudinasi dėl kai kurių auklėtinių likimo. Iki šiol tokio rūpesčio neturėta. Dabar jiems kyla uždavinys gerai pažinti šį asocialų reiškinį. Be to, spartus narkomanijos plitimas verčia nuosekliai ieškoti ir jos populiarėjimo priežasčių. Iš čia atsiranda būtinybė kritiškai pažvelgti į stereotipus, gyvuojančius visuomenėje narkomanijos atžvilgiu, nešališkai pažūrėti į tiesas, kurios gali atrodyti neliečiamos ir nepajudinamos. Straipsnyje grindžiama narkomanijos, kaip reiškinio, sampratos svarba vykdant jaunuomenėje prevencinį darbą.

Siekiant efektyvios jaunimo narkomanijos prevencijos: norint ugdyti jaunimo nepakantos narkotikų vartojimui motyvaciją, formuoti jaunimo antinarkomaninę kultūrą, atskleisti pavojus, kuriuos kelia šis reiškinys, mokytojams, tėvams, socialinių institutų atstovams, atsakingiems už jaunimo ugdymą, būtina patiekti suvokti narkomanijos esmę, šios sąvokos prasmę, turinį, žinoti šio reiškinio atsiradimo priežastis, padarinius asmeniui ir visuomenei. Maža to, pati narkomanijos samprata – tai raktas įveikti narkomaniją, nes ji rodo visuomenės sukauptas žinias apie šį reiškinį, suponuoją filosofinį požiūrį į jį. Vadinasi, samprata yra tas atramos taškas, nuo kurio prasideda šio pavojingo reiškinio šalinimas.

Specializuotuose mokslo veikaluose, enciklopedijose, žodynuose, teisės aktuose, visuomenės informavimo leidiniuose graikų kilmės žodžiui *narkomanija*, susidedančiam iš dviejų žodžių (*narkē* – suakmenėjimas ir *manija* –

aistra, beprotybė, potraukis, apsvaigimas, kai sutrinka žmogaus fizinė ir psichinė būklė) neretai suteikiama skirtinga prasmė. Todėl neatitiktinai yra daug ir skirtingų šio reiškinio esmės aiškinimų.

Taigi kas yra narkomanija? Mada, liga, žalingas įprotis, nauja jaunimo laisvalaikio leidimo forma, gyvenimo būdas ar socialinė nelaimė, užgriuvusi Lietuvą?

Straipsnyje analizuojama pati narkomanijos esmė. **Tyrimo tikslas** – apžvelgti narkomanijos sampratų, pateikiamų nacionaliniuose teisės aktuose ir specializuotoje mokslinėje literatūroje, įvairovę, kiek jos atitinka šiuolaikines gyvenimo realijas, tinkamumą ugdymui. Tam reikėjo spręsti bent šiuos svarbiausius **uždavinius**: analizuoti narkomanijos sampratas, pateikiamas nacionaliniuose teisės aktuose ir specializuotoje mokslinėje literatūroje, atsižvelgti į Europos Sąjungos ir JAV šios srities sukaupimą specialistų patirtį. Sprendžiant šiuos uždav-

vinius buvo atskleistos priežastys, dėl kurių į narkomaniją mūsų visuomenėje žiūrima siaurai, vienšališkai, nors tai tampa kliuviniais įveikti šį negatyvų reiškinį, pagrįsti ir suformuluoti platesnį požiūrį į narkomaniją individo tapsmo narkomanu požiūriu, nustatyti edukologijos vietą ir vaidmenį įveikiant narkomaniją. Tai buvo galima padaryti taikant šiuos kokybinio tyrimo **metodus**: dokumentų ir specialiosios literatūros metaanalizę, sisteminę nagrinėjimą ir sintetinį vertinimą.

1. Narkomanija – liga (oficialus požiūris)

Narkomanija dažnai siejama su liga. Tačiau jei narkomanija liga, kyla klausimai: kokia tai liga ir kuo ji pasireiškia? Atsakymai į šiuos klausimus edukologijai ypač svarbūs, nes padeda išsiaiškinti: ar sergantieji narkomanija pajėgūs mokytis, ar jie gali bendrauti su sveikais žmonėmis, ar tai nėra epideminė liga, ar ši liga nesukelia pavojaus aplinkinių žmonių sveikatai? Taigi narkomanijos priskyrimas ligai kelia daug įvairių klausimų.

Vienuose šaltiniuose traktuojama: „Narkomanija – greit plintanti, pavojinga gyvybei liga“ [1, p. 9]. Iš šio aiškinimo išplaukia, kad narkomanija yra gyvybei grėsmę kelianti liga, pasireiškianti epideminėmis savybėmis. Taigi šiuo atveju pabrėžiamas ligos pasireiškimo pobūdis, jos tendencija. Kitoje šio šaltinio vietoje narkomanija apibūdinama plačiau: „Narkomanija – tai liga, kai atsiranda ryškus poreikis nuolat vartoti narkotikus po ilgesnio ar trumpesnio narkotinių medžiagų vartojimo. Šiai ligai būdinga tolerancija narkotikui, psichologinė ir fizinė priklausomybė ir kiti žmogaus psichikos pakitimai“ [1, p. 36]. Tad yra pagrindas manyti, kad šis narkomanijos apibrėžimas pa-

brėžia: pirma, kad narkomanija yra liga; antra, narkotikai yra ligos pagrindas; trečia, nuolatinis narkotikų vartojimo poreikis yra jos sukėlėjas, priežastis ir pasireiškimo būdas; ketvirta, ligos padarinys yra psichologinė, fizinė priklausomybė, žmogaus psichikos pakitimai.

Dar kituose šaltiniuose rašoma: „Narkomanija – liga, kuri reiškiasi įpročiu nuolat vartoti narkotikus“ [2, p. 9] Šis apibrėžimas taip pat pabrėžia: 1) narkomanija yra liga, 2) pripažįstama, kad šios ligos pagrindas ir jos priežastis yra narkotikų vartojimo įprotis. Kitur akcentuojamas ypatingas šios ligos pasireiškimo pobūdis: „Narkomanija – sunki liga, kuri reiškiasi įpročiu naudoti narkotikus.“ Šioje sampratoje pabrėžiama: 1) ligos pavojingumas – kad tai sunki liga, 2) jos pagrindas ir priežastis – įprotis nuolat vartoti narkotikus [23, p. 290].

Vienoje iš Lietuvoje išleistų enciklopedijų narkomanijos esmė išreiškiama taip: „Narkomanija – liga, kuri reiškiasi įpročiu nuolat vartoti narkotikus. Nustojus juos vartoti, atsiranda abstinencijos sindromas, pasireiškiantis sunkiais fiziniais ir psichiniais sutrikimais, kartais pavojingais gyvybei.“

Narkomanija paplitusi daugelyje šalių, ypač JAV, kur prekyba narkotikais, duodanti didelį pelną, vyksta kontrabanda iš Pietryčių Azijos. Dažniau serga vyrai. Priežastys – netinkamas nemigos, kosulio, skausmo sindromo, ypač sergant lėtinėmis ligomis, gydymas barbitūratais, raminamaisiais ir kt. vaistais, bloga aplinkos įtaka [3, p. 91]. Iš šio enciklopedinio aiškinimo išeity, kad: 1) narkomanija yra liga; 2) jos priežastis – tai žalingas įprotis, atsirandantis dėl netinkamo gydymo barbitūratais, raminamaisiais ir dėl blogos aplinkos įtakos; 3) tai abstinencijos sindromas, pasireiškiantis

sunkiais fiziniais ir psichikos sutrikimais, keliančiais grėsmę asmens gyvybei. Vadinasi, abstinencija yra ligos padarinys ir jos pasireiškimo būdas.

Dar kitur rašoma: „Narkomanija yra liga, apibūdinama neįveikiamu potraukiu narkotikams (pvz., morfinui), mažomis dozėmis sukelianti euforiją, o didelėmis – slopinimą, narkotinį miegą. Sistemingas narkotikų vartojimas sukelia poreikį didinti dozę. Susilaikymas sukelia abstinencijos sindromą. Esant narkomanijai, pažeidžiami žmogaus vidaus organai, atsiranda psichikos negalavimai, išsivysto socialinė degradacija.“ [4, p. 861] Iš šio aiškinimo išplaukia: pirma, narkomanija yra liga; antra, narkotikai yra ligos pagrindas; trečia – ji pasireiškia nepaprasta potraukio jėga, o priklausomai nuo narkotikų kiekio gali kilti euforija, slopinimas, narkotinis miegas, o susilaikymas nuo narkotikų sukelia abstinencijos sindromą; ketvirta, ligos padarinys yra žmogaus vidaus organų pokyčiai, psichikos negalavimai, socialinė degradacija.

Taigi šaltiniuose, nepaisant platesnio ar siauresnio narkomanijos esmės aiškinimo, pabrėžiama, kad narkomanija tai visų pirma liga, tačiau šios ligos diapazonas, pasireiškimas, charakteristika, priežastys ir padariniai nurodomi skirtingai, o tai akivaizdžiai rodo, kad nėra tyrinėtojų požiūrio į šią ligą bei jos komponentus vienybės.

Oficialų požiūrį į narkomaniją išreiškia įstatymas. Todėl tikslinga į narkomanijos sampratą, pateikiamą teisės akte, pažvelgti plačiau. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymo, įsigaliojusio 1997 metais, 2 straipsnio 2 punkte sakoma: „Narkomanija – psichikos liga, kuria suserga asmenys dėl piktnaudžiavimo narkotinėmis, psichotropinėmis,

kitomis psichiką veikiančiomis medžiagomis, pasireiškianti asmens psichinės ir fizinės priklausomybės nuo narkotinių, psichotropinių, kitų psichiką veikiančių medžiagų sindromu bei kitomis neįveikiamomis medicininėmis ir socialinėmis pasekmėmis“ [5, p. 1].

Vadovaujantis šiuo narkomanijos apibrėžimu, pirma, narkomanija yra psichikos liga. Sergantieji šia liga turi būti priskiriami psichikos ligoniams, kadangi kitame – Psichikos sveikatos priežiūros įstatyme sakoma: „Psichikos ligonis – asmuo, sergąs psichikos liga“, o „Psichikos liga – gydytojo diagnozuotas, psichiatro patvirtintas susirgimas, pagal galiojančią ligų klasifikaciją priskiriamas psichikos ligoms“ [6, p. 1]. Tačiau pastarasis apibrėžimas yra neinformatyvus, kadangi jis neatskleidžia: 1) kas, kada ir kaip nustato Lietuvoje galiojančią psichikos ligų klasifikaciją; 2) neatskleidžia, kuo pasireiškia psichikos liga ir nepaaiškina priskyrimo psichikos ligai priežasties; 3) nenurodo, ar narkomanija yra įtraukta į psichikos ligų sąrašą.

Pažymėtina, kad toks požiūris į psichikos ligas yra pavojingas. Negalima pamiršti kai kurių psichologų tvirtinimų, kad elgesys, normalus ar sutrikęs, kyla sąveikaujant prigimčiai (genetiniams ir fiziologiniams veiksniams) ir ugdymui (buvusiam ar esamam patyrimui). Teigiant, kad žmogus yra psichiškai nesveikas, jo būseną dažniausiai aiškinama vidinėmis problemomis. O gal žmogui augti ir tobulėti trukdo jo aplinka, klaidingas reiškinių aiškinimas, gal jis turi netikusių įpročių ar tiesiog menki jo socialiniai įgūdžiai? Žinomas psichiatras Tomasas Szaszas (T. Szasz) teigia, jog psichikos ligos dažniausiai yra apibrėžiamos socialiai, o ne mediciniškai [11, p. 511]. Taigi esant tokių įstatymų neapibrėžtumų, at-

siranda reali grėsmė visuomenės nariui lengvai atsidurti tarp psichikos ligonių.

Medicinos enciklopedijoje rašoma: „Psichikos ligos – kuriomis sergant dėl galvos smegenų veiklos sutrikimo liguistai pakinta psichika“ [7, p. 186]. Šiame šaltinyje detalizuojama, kuo pasireiškia psichikos pokyčiai: „Sergantis psichikos liga neadekvačiai suvokia ir vertina aplinką, nepakankamai joje orientuojasi ir nepajėgia tinkamai elgtis. Psichikos ligos įvairiai pažeidžia jutimą, suvokimą, mąstymą, emocijas, valią, atmintį, intelektą, sąmonę ir asmenybę“ [7, p. 186]. Vadinasi, narkomanija yra liga, turinti pasireikšti neadekvačiu aplinkos suvokimu, jos vertinimu, nesugebėjimu orientuotis aplinkoje ir negalėjimu joje tinkamai elgtis, žmogaus jutimų, suvokimų, emocijų, mąstymo sutrikimu. Įstatyme apibrėžiama, kad „Psichikos ligonis, kuris negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Neveiksniams psichikos ligoniui yra nustatoma globa Civilinio kodekso nustatyta tvarka“ [6, p. 2].

Kadangi įstatyme nurodoma, kad narkomaniją sukelia narkotikai, psichotropinės ir kitokios psichiką veikiančios medžiagos, pagrįstai kyla abejonė: ar iš tiesų visos narkotinės medžiagos sukelia neadekvatų aplinkos suvokimą ir vertinimą, nepakankamą orientaciją joje, elgesio, emocijų, sąmonės, asmenybės ilgalaikius ar trumpalaikius sutrikimus? Juk neveiksnumas ir kitokie psichikos ligos požymiai neatsiranda, tarkime, vartojant tabaką, kuris Pasaulinės sveikatos organizacijos oficialiai yra priskiriamas prie narkotinių medžiagų. Tačiau rūkymą įprastai priskiriame prie žalingų įpročių, bet ne psichikos ligų. Tiesa, gyvenimas rodo, jog daugelis rūkančiųjų, nesugebėdami vien valios pastangomis atsisakyti šio

žalingo įpročio, iš tiesų kreipiasi pagalbos į gydytojus. Yra daug gydymo metodų, priemonių padėti rūkančiajam atsikratyti šio įpročio, tam neretai naudojama ir hipnozė, siekiant paveikti rūkančio žmogaus psichiką ir taip padėti jam atsikratyti šio žalingo įpročio. Negalima taip pat nepripažinti, jog tam tikrais atvejais rūkalius, nepatenkindamas savo poreikio, gali jausti didžiulį psichinį diskomfortą, nerimą, jaustis pernelyg nervingas, dirglus, liguistas, nes kenčia nuo nikotino stygiaus. Tačiau ir kentėdamas jis nepatiria nei laiko, nei erdvės pojūčių sutrikimų, neatsiranda ir kitokių psichikos ligai būdingų požymių.

Negana to, nemažai rūkalių šio žalingo įpročio atsisako be medikų pagalbos ar specialių preparatų. Todėl nėra jokio pagrindo tabako rūkymą beatodairiškai priskirti prie psichikos ligų, kadangi tokiu atveju atsiranda grėsmė, kad ir sistemingai geriantieji kavą, to net neįtardami, įstatymiškai gali patekti į psichikos ligonių kategoriją.

Psichikos ligos požiūriu verta pažvelgti ir į kitas narkotines medžiagas bei jų daromą poveikį, tarkime, alkoholį, kuris taip pat yra priskiriamas prie narkotinių medžiagų, nors priklausomai nuo alkoholio rūšies, jo kiekio, ši narkotinė medžiaga (kaip ir daugelis kitų) gali būti naudojamas net gydymui. Tačiau suvartojęs tam tikrą alkoholio kiekį per trumpą laiką, žmogus gali tapti girtas, prarasti laiko, vietos, erdvės pojūtį, gali sutrikti kalba, emocijos, mąstymas, reakcija ir t. t., po tam tikro laiko išsiblaivius, visi šie pokyčiai praeina. Tik išimtiniais atvejais nuo alkoholio gali atsirasti haliucinacijos, priklausomybės nuo alkoholio liga – alkoholizmas, įvykti kitokių didelių psichikos ir fizinių žmogaus organizmo pokyčių.

Vadinasi, galima teigti, kad psichikos pokyčiai priklauso nuo narkotinių medžiagų, jų kiekio, vartojimo periodiškumo. Tačiau šis narkotinių medžiagų daromo poveikio aspektas žmogaus organizmui lieka už įstatyme pateiktos sampratos ribų.

Plačiai žinoma, kad alkoholiu (kaip ir daugeliu kitokių narkotinių medžiagų) galima apsinuodyti ir tokiu būdu tapti toksikologiniu ligoniu. Juk toksikologija – medicinos mokslo šaka, tirianti nuodus, jų ir gyvų organizmų tarpusavio santykius [7, p. 354]. Tačiau ir šis aspektas neatspindimas sampratoje, todėl ji tampa siaura, vienpusiška, neaprepianti reiškinio ir ligos visumos.

Taigi ne visuomet ir ne visi narkotikai sukelia psichikos pokyčius. Todėl pagrįstai galima teigti: 1) sampratoje neatsižvelgta į narkotikų rūšį ir jų sukeltą poveikį žmogaus organizmui; 2) nepagrįsta, kodėl narkotikų vartotojai priskiriami psichikos ligoniams. Ir šie aspektai lieka už įstatyme pateiktos sampratos ribų.

Šiuo kontekstu verta pažymėti, kad pranešime apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999 metais E. Subata, nagrinėjęs narkomanijos ištakas Lietuvoje, pažymi, kad aštuntojo dešimtmečio pabaigoje devintojo pradžioje (kol Lietuva buvo inkorporuota į Sovietų Sąjungą) „... narkotikus vartojantys asmenys buvo laikomi psichiniais ligoniais ir gydomi psichiatrinėse ligoninėse“ [8, p. 157]. Tačiau ir šiaandien Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymu įteisinta, jog narkomanija – psichikos liga. Iš to išplaukia, kad vartojantys narkotikus asmenys (narkomanai) taip pat esą psichikos ligoniai.

Įstatymu apibrėžtoje narkomanijos sampratoje taip pat pabrėžiama, kad ši liga pasireiškia

psichinės ir fizinės priklausomybės nuo narkotikų sindromu bei kitais mediciniais ir socialiniais padariniais. Ši pasireiškimo indikacija rodo, kad narkomanija yra ne tik psichikos, bet ir priklausomybės liga. Medicinos enciklopedijoje pateikiamas toks psichinės priklausomybės aiškinimas: „narkotiko sukeliamą būseną tampa narkomanui vieninteliu ir būtinu pasitenkinimu, jo psichinės veiklos stimulatoriumi“, o fizinės priklausomybės sindromas pasireiškia tuo, kad „parą ar ilgiau negavus narkotiko, sutrinka organizmo veikla“. Kitokiems psichiką veikiantiems sindromams įprastai priskiriamas pakitęs reaktyvumas, kuris pasireiškia tuo, jog pradėjus vartoti narkotikus organizmas tampa jiems labai atsparus; atsparumas priklauso nuo narkotiko rūšies ir organizmo ypatybių. Po kelerių metų šis atsparumas, arba tolerancija, vėl mažėja. Kurį laiką pavartojus narkotikų, išnyksta organizmo apsauginės reakcijos: pykinimas, vėmimas, niežulys ir kt. Ilgiau negavus narkotiko, savijauta blogėja, o narkotiko sukeliama euforija būna vis trumpesnė, narkomanas nuo jo tampa vis aktyvesnis, o jo negaudamas – vis pasyvesnis. Šitaip komentuojama medicinos šaltinyje.

Pagal narkotikų rūšį narkomanija yra klasifikuojama taip: hašišinė, barbitūrinė, kokaininė, amfetamininė, haliucinogeninė ir polinarkomanija – kai vartojami kelių rūšių narkotikai. Taigi pagal priklausomybę nuo narkotikų rūšies skiriamas hašišizmas, barbitūromanija, kokainizmas, alkoholizmas, toksikomanija ir t. t. [10, p. 52] iš to išplaukia atitinkami padariniai, kuriuos sukelia konkretus narkotikas.

Vadinasi, narkomanija – įvairias priklausomybės ligas jungianti sąvoka. Tačiau vadovaujantis įstatymu išeitų, kad ligos aspektu narkomanija gali būti suprantama: 1) sujungiant

dvi ligas vienu metu: psichikos ir priklausomybės; 2) sutapatinant, kad priklausomybės liga yra psichikos liga, o tai reikštų: narkologinis ligonis yra psichikos ligonis, ir atvirkščiai; 3) nebelieka vietos toksikologijai.

Plačiau žinoma, kad kiekviena liga turi atsiradimo priežastis, krizes, simptomus, vyksmą, padarinius ir į tai įstatyme privalo būti atsižvelgta. Pagal įstatymą nebeaišku, tarkime, apsinuodijusį narkotinėmis medžiagomis žmogų vežti pas psichiatrą ar pas toksikologą, ar į narkologinę gydymo įstaigą.

Antra, kadangi, minėta, Narkologinės priežiūros įstatyme teigiama, kad šią ligą sukelia piktnaudžiavimas narkotinėmis, psichotropinėmis, kitomis psichiką veikiančiomis medžiagomis, kitaip tariant, pripažįstama, jog piktnaudžiavimas yra ligos priežastis ir jos pagrindas, kyla klausimas, ar taip teisinga tvirtinti? Taigi ar narkomanija apskritai yra liga, jeigu ją sukelia tik piktnaudžiavimas? Juk, pavyzdžiui, piktnaudžiavimą tarnyba, teisių pažeidimus priskiriame prie nusikaltimų, prasižengimų, nepilietiško apraiškų, sąmoningo vertybių iškreipimo, kitaip tariant, žmogaus dorinių apraiškų, bet ne ligų. Žmogaus smalsumą, geismą patirti malonumą, siekimą atrodyti suaugusiam, neturėjamą užsiėmimo ir panašius motyvus, dėl kurių neretai pradedami vartoti narkotikai, taip pat vargu ar galima priskirti prie piktnaudžiavimo. Labiau tai derėtų aiškinti asmenybės ugdymo spragomis, socialiniais padariniais, iškreiptu žmogaus vertybinių orientacijų suvokimu, kitaip tariant, tai – žmonių dvasinė kultūra.

Todėl neatsitiktinai ir dalis mūsų visuomenės linkusi žiūrėti į narkomaniją ne kaip į ligą, o kaip į bevališkumo, žmogaus dvasinio silpnumo, žemos dvasinės kultūros, dvasinio

nuosmukio išraišką, asocialumo, nepilietiško, neatsakingumo požymį, iškreiptą gyvenimo vertybių suvokimą, „pasileidimą“, pagaliau žmogiškąjį kvailumą, taigi kaip į dorinių padarinių, bet ne į ligą apskritai.

Kita vertus, minėtame įstatyme pamirštama ir neatsižvelgiama, kad žmogus tampa priklausomas nuo narkotikų ir visai nepiktnaudžiaudamas jais. Tarkime, onkologiniai ligoniai, sužeisti kariai, kuriems malšinti skausmui ilgesnį laiką buvo taikomi narkotikai. Šiuo požiūriu pakanka prisiminti paskutinius pasaulinius karus, kai sužeistiesiems skausmui malšinti buvo taikomas narkotikas – morfijus (pavadintas graikų malonumų dievo Morfėjaus vardu). Tačiau laikui bėgant nustatyta, kad žmonės nuo jo tampa priklausomi, nes negavę tam tikros dozės kenčia nuo abstinencijos, jiems atsinaujina sužeidimų skausmai, laužo visą kūną, atsiranda tam tikrų organų skausmai, todėl jų psichika tampa užimta kuo greičiau gauti morfijaus dozę ir jausti, kad skausmai ir kančios praeina. Šiai grupei galima priskirti ir pacientus, kuriems buvo taikomas netinkamas gydymas barbitūratais, raminaisiais, žmones, kurie vartojo narkotikus nežinodami, jog tai narkotikai, tuos, kurie klasta arba prievarta buvo verčiami vartoti narkotikus, ir t. t.

Taigi narkomanijos priežastys skirtingos: vienos yra dorovinės, kai savavališkai (be gydytojų rekomendacijos) pradedama vartoti narkotines medžiagas ir tampama narkologiniais ligoniais, kitos – atsiranda siekiant gydyti įvairias ligas, dėl gydytojų klaidų, kai taikomas netinkamas gydymas, dėl asmeninio neatsargumo ir nežinojimo, smurto, prievartos ir daugelio kitų įvairių priežasčių, nieko bendra neturinčių su piktnaudžiavimu, tačiau narkotikų

vartotojus taip pat atveda į narkologinių ligonių gretas, nors jie nieko bendra neturi su žema kultūra, asocialumu ir pan., nes atsiranda dėl žmogaus sveikatos fizinės būklės, smurto ir prievartos prieš asmenį, asmeninio nežinojimo, neatsargumo. Tačiau šie priklausomybės nuo narkotikų aspektai lieka už minėtu įstatymu apibrėžtos sampratos ribų.

Pagal galiojantį Lietuvoje Narkologinės priežiūros įstatymą, formaliai reikėtų suprasti, kad narkomanijos sąvoka yra taikytina tik žmonėms, kurie laisvu apsisprendimu, be gydytojų rekomendavimo ima piktnaudžiauti kvaišalais ir tampa nuo jų priklausomi. Tačiau tai labai siauras narkomanijos reiškinio suvokimas, kuris gali tapti dideliu kliuviniu siekiant įveikti narkomaniją apskritai. Taigi įstatyme pateiktą narkomanijos apibrėžimą reikia tikslinti ir konkretinti.

Ar narkomanija apskritai yra liga ir kokia tai liga (narkologinė, psichikos, priklausomybių, socialinė ir pan.) – ne kazuistinis, bet esminis klausimas. Nors yra skirtingas požiūris į narkomaniją kaip ligą, mes išvelgiame filosofinį, teisinį, socialinį, ekonominį, humanistinį šios problemos sprendimo aspektus. Iš atsakymo į šiuos klausimus išplaukia ne tik gydymo metodai, būdai, ligoninių tipai, bet ir visuomenės rūpestis sergančiaisiais, socialinės garantijos ligoniams, visuomenės požiūris ir t. t. Nuo to nemažai priklauso, kaip sėkmingai įveikiama narkomanija apskritai. Ar turintys priklausomybę nuo narkotinių medžiagų žmonės stengsis gydytis, ar atvirksčiai – slėps nuo gydytojų, artimųjų, visuomenės savo ligą, taps įvairių infekcinių ir kitokių pavojingų ligų virusų nešiotojais, tai visuomenei ir valstybei turi būti ne tas pat.

Kalbant apie narkomaniją kaip psichikos ligą, lieka probleminiai šie klausimai: kodėl Lietu-

voje privačiose klinikose psichikos ligoniams, vartojantiems heroiną, atliekamos chirurginės operacijos: įsiuvami naltreksono implantai [9, p. 4], kodėl moksleiviai, vartojantys narkotikus studentai (psichikos ligoniai) mokosi bendro lavinimo ar net aukštosiose mokyklose? Kodėl šalies Švietimo ir mokslo ministerija, moksleivių tėvai, visuomeninės organizacijos, vadovaudamiesi Narkologinės priežiūros įstatymu, nekelia klausimo šalies Sveikatos apsaugos ministerijai, Vyriausybei, Seimui, kad psichikos ligoniai būtų atskirti nuo normalių vaikų. Galima tik numanyti, jog vien klausimą iškelus šios institucijos būtų priverstos skubiai peržiūrėti požiūrį į įstatyme pateiktą narkomanijos sampratą.

2. Narkomanija – liguisto potraukio pasireiškimas (bendrasis požiūris)

Beje, ne visuomet narkomanija yra konkretinama ligos aspektu, tai rodo apibrėžimas, pateikiamas Tarptautinių žodžių ir posakių žodyne (Enciklopediniame žinyne), kuriame teigiama: „Narkomanija – liguistas potraukis vartoti narkotikus (siekiant apsvaigimo)“ [12, p. 340]. Panašus narkomanijos apibrėžimas pateikiamas ir Medicinos enciklopedijoje: „Narkomanija – liguistas potraukis vartoti (medžiagas) narkotikus, sukeliančias trumpalaikę pakilią nuotaiką“ [10, p. 52].

Taigi pagal šiuos aiškinimus nekonkretinama, kokia narkomanija yra liga: psichikos, priklausomybės, socialinė, toksikologinė ir t. t., jos esmė išreiškiama dariniu: 1) liguistu potraukiu narkotikams; 2) vartojimo priežastimis ir tikslais (siekiant apsvaigti, trumpos pakilios nuotaikos).

Pastarieji aiškinimai narkomaniją pirmiausiai sieja su potraukiu, kitaip tariant, su žmogaus

elgesio motyvais ir motyvacija, nes vidinių ir išorinių paskatų sąveika sukelia motyvaciją – veiksmų ir veiklos priežastį.

Potraukiai – tai mažai sąmoningos ar nesąmoningos motyvacijos rūšis. Literatūroje potraukiai dažnai tapatinami su instinktais. „Paprastai potraukiu laikomas organizmo viduje kylantis skatulus veikti, neišsąmonintas kryptingas aktyvumas. Biologiniai potraukiai: deguonies, troškulio, eksploracijos (žvalgymo, pažinimo), veikimo, lyties, miego, šlapinimosi, defekacijos. Socialiniai potraukiai: motinystės, globos bei priklausomumo, meilumo, įvertinimo, valdingumo (dominavimo), atsidavimo ir pan. Asmeniniai potraukiai: siekimai, savęs aktualizavimas, saviraiška“, – rašo žinomas Lietuvos edukologas L. Jovaiša, o „socializuotus, sukultūrintus, sąmoningus potraukius vadiname poreikiais“ [14, p. 151].

Taikant šiuos potraukio aiškinimus narkomanijai, išryškėja, kad tokios narkomanijos sampratos gali būti vartojamos tik su didelėmis išlygomis, nes sąmoningas poreikis ar mažiau sąmoningas (liguistas) potraukis narkotinėms medžiagoms atsiranda tik jau turint tam tikrą narkotikų vartojimo patirtį, kaip ankstesnio vartojimo padarinys. Tačiau narkomanija, kaip ir kiekvienas reiškiny, turi ne tik padarinius, bet ir priežastis, o esmės aiškinimas turėtų apimti reiškinio visumą. Vadinasi, pastarosios narkomanijos sampratos neatskleidžia ir nepaaiškina, iš kur, kada ir kodėl susiformuoja liguistas žmogaus potraukis narkotinėms medžiagoms, tampantis skatuliu veikti, darantis veiklą kryptingą, o žmogų aktyvų. Todėl reiškinio esmės aiškinimas tapo siauras ir vienašališkas.

Šiuo požiūriu galima pateisinti medicininį požiūrį į narkomaniją, nes medicinai svarbiausia

pašalinti narkomanijos padarinius, grąžinti žmogų į visavertį gyvenimą, tačiau profilaktiškai ir medicina turėtų atsižvelgti į narkomanijos priežastis, kad nereikėtų vien didvyriškai kovoti su narkomanijos padariniais bei liguistų potraukiu narkotikams.

3. Narkomanija – gyvenimo būdo socialinis padarinys (lietuvių autorių požiūris)

Visai kitokį požiūrį į narkomaniją išsako G. Aleknavičiūtė ir R. Tamošiūnaitė. Jos, laikydamosi amerikiečių sociologo R. Mertonso pozicijos, rašo: „Narkomanija, kaip ir alkoholizmas bei valkatavimas, yra socialinės adaptacijos forma, kurią pasirenka patyręs nesėkmę arba atsisakęs socialinių siekių žmogus.“ [15, p. 2] Taigi iš šio narkomanijos esmės aiškinimo išeitų, kad narkomanija – tai asocialus gyvenimo būdas, kurį žmogus pats pasirenka laisva valia dėl patirtų nesėkmių, atsisakęs gyvenimo siekių.

Vadinasi, narkomanija socialiniu požiūriu nėra vien liga ar liguistas potraukis narkotikams, bet sudėtingas socialinis darinys, turintis savo priežastis, įvairią raišką, padarinius.

Vadovaujantis socializuotu narkomanijos esmės aiškinimu, narkomanija yra žmogaus adaptacijos visuomenėje išraiška. Šis aiškinimas sieja narkomaniją: 1) su laisvu asmens apsisprendimu vartoti narkotikus; 2) vartojimo priežastys – tai įvairios gyvenimo nesėkmės.

Vadinasi, narkomanija neatsiejama nuo žmogaus sąmonės veiklos, valios siekiant užsibrėžtų tikslų, pasaulėžiūros, gyvenimo tikslų. Kartu ši samprata orientuoja, kad narkomanija – tai ir gyvenimo siekių atsisakymas, o tai jau visiškai pasidavimas sau ir visuomenei.

4. Narkomanijos samprata narkotikų vartojimo priešasčių ir padarinių atžvilgiu (populiarus požiūris)

Netarai teisės aktuose, įvairiuose šaltiniuose galima rasti ir kitokių narkomanijos definicijų, būtent, kad narkomanija esąs rizikos veiksnys ir grėsmė nacionaliniam saugumui. Taip rašoma Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [16; p. 39]. Tačiau įstatymų leidėjas nesivargina paaiškinti, nei kas yra narkomanija, nei kuo pasireiškia jos grėsminingas šalies nacionaliniam saugumui. Arba: „...narkomanija – tai: nešvarūs pinigai, ginklai, terorizmas, prostitucija, prekyba žmonėmis“. O štai dar keli narkomanijos apibūdinimai: narkomanija – narkotinių medžiagų sistemingas vartojimas; narkomanija – žmogaus nekultūringumo požymis; narkomanija – socialinis padarinys ir socialinė liga; narkomanija – tai jaunimo „protesto“ išraiškos forma. Suprantama, tai ne moksliniai, o labiau publicistiniai narkomanijos apibūdinimai, kuriais pasakomas vienas ar kitas narkomanijos reiškinio aspektas.

Greta tokių reiškinio aiškinimų galima rasti ir kitokių – pagal narkomanijos sukeliamas socialines ir individualias grėsmes ir padarinius narkotikų vartotojui ir visuomenei: narkomanija esanti lėta savižudybė; narkomanija – beprotybė, narkomanija – nusikaltimas sau ir žmonėms ir t. t.

Dar kituose šaltiniuose nurodoma, kad trijų komponentų darinys, apimantis: 1) narkotinių medžiagų gamybą; 2) jų platinimą ir 3) vartojimą, tai ir yra narkomanija [17; 20].

5. Narkomanija kaip narkotikų vartojimo įprotis (JAV specialistų požiūris)

Kiek skirtingą požiūrį į narkomaniją apskritai išreiškia amerikiečių mokslininkai. Reikia at-

kreipti dėmesį, kad sąvoka „narkomanija“ tikslaus atitikmens anglų kalba neturi. Tai, ką mes dažnai suvokiame kaip narkomanija, siedami šią sąvoką su narkotikų vartojimu ir jo padariniai, anglų kalba atitiktų bendresnę sampratą – narkotikų vartojimo problema (*problem drug use*). Taip pat yra plačiai vartojamos sąvokos, kurios išreiškia narkotikų vartojimo pobūdį. Čia yra skiriama: 1) narkotikų vartojimo įprotis (*drug addiction*) ir 2) narkotinė priklausomybė (*drug dependence*).

Autoritetingame amerikiečių mokslo leidinyje Anomalijų psichologija (*Abnormal Psychology*), parengtame daugelio JAV išmyčių mokslininkų (R. R. Bootzin – Nortveterno universitetas, R. Spitzer – Niujorko psichiatrijos institutas, R. H. Price – Mičigano universitetas, J. Calhoun – Džordžijos universitetas ir kt.) pastangomis, rašoma: „Narkotinis įprotis yra būsena pakartotinai, periodiškai ar chroniškai vartoti narkotikus (natūralius ar sintetinius), žalingus individui ir visuomenei“ [13, p. 227–228]. Vadinasi, šiuo aiškinimu siejama, kad žalingas įprotis vartoti narkotikus – tai ir yra narkomanija. Tačiau šioje vietoje daugelio amerikiečių mokslininkų pozicijos išsiskiria, kadangi kai kurie mokslininkai įprotį traktuoja ir jį tapatina su psichologiniu poreikiu, teigdami, jog tėra mažas skirtumas tarp psichologinio įpročio / polinkio (*addiction*) ir psichologinio poreikio, priklausomybės (*dependence*). Jų manymu, jeigu yra įprotis, tai kartu yra ir priklausomybė. Kiti teigia, kad žalingas įprotis dar nėra priklausomybė, ir savo požiūrį grindžia kai kuriomis narkotinėmis medžiagomis, nesukeliančiomis priklausomybių. Tačiau šie amerikiečių mokslininkai narkomaniją skiria anomalinės psichologijos sričiai ir priklausomybių ligų grupei.

Pasaulio sveikatos organizacija yra pateikusi tokią priklausomybių definiciją: „Periodiško ar chroniško apsinuodijimo centrinę nervų sistemą veikiančiomis medžiagomis būseną, kuri sukelia psichologinę ar psichologinę-fiziologinę priklausomybę ir taip padaro žalą individui, o per jį ir visuomenei“ [13, p. 227–228].

Ir toliau: „Ji pasireiškia: 1) didėjančiu noru ar poreikiu vartoti narkotikus, siekiant gauti jų bet kokiū būdu; 2) tendencija didinti dozę; 3) psichine (psichologine) ir fizine priklausomybe nuo narkotikų poveikio“ [13; p. 228].

Kituose šaltiniuose žalingas narkotikų vartojimo įprotis (*drug addiction*) glaudžiai siejamas su piktnaudžiavimu narkotikais (*drug abuse*). Knygoje „Įpročio jėga“, išleistoje Harvardo universitete 2001 metais, jos autorius Dvidas T. Courtwrightas teigia, kad yra sudėtinga nubrėžti ribą tarp žalingo įpročio (*addiction*) ir piktnaudžiavimo (*abuse*), kadangi žalingas įprotis ir yra piktnaudžiavimo padarinys, vadinasi, sistemingas, chroniškas piktnaudžiavimas yra žalingo įpročio priežastis. Taigi šios sąvokos praktiškai yra neatsiejamos. Šitaip teigia minimas autorius, nors sunku nubrėžti griežtą šių sąvokų ribą, tačiau jos abi turi vieną bendrą bruožą – abi yra neigiamybės [21, p. 2].

Aiškesnę anglišų terminų ir narkomanijos sampratą pateikia Larry K. Gaines ir Peter B. Kraska iš Rytų Kentukio universiteto. Knygoje „Drugs, Crime and Justice“ jie rašo, kad ir anglų kalba dažnai netaisyklingai vartojami terminai *drug abuse* (piktnaudžiavimas narkotikais), *drug dependence* (narkotinė priklausomybė arba priklausomybė nuo narkotikų), *addiction* (žalingas įprotis, polinkis) ir *drug use* (narkotikų vartojimas).

Kada narkotikų vartojimas tampa piktnaudžiavimu, – klausia minimi autoriai. Jų tvirtinimu, pagal vyraujančią filosofiją, sąvoka piktnaudžiavimas (*drug abuse*) yra visai nereikalinga, nes narkotikų vartojimas visada sukelia priklausomybę (*drug dependens*). Anot jų, narkotikų vartojimas visada yra problema, kai jis tampa fizine, socialine ar fiziologine priklausomybe, kitaip tariant, neįveikiamu, labai stipriu poreikiu (*compulsive abuse*) [20, p. 6].

Pažymėsime, kad lietuvių kalba sąvoką *compulsive abuse* geriausiai atitiktų sąvoka „poreikis“ – socializuotas, sukultūrintas, sąmoningas potraukis [14, p. 151]. Vadinasi, narkotikų poreikis (*compulsive abuse*) ir yra narkomanija.

Kaip greitai narkotikų vartotojui atsiranda narkotikų poreikis, priklauso nuo narkotiko rūšies. Ji kinta nuo 7 proc. iki 20 procentų. Šių autorių teigimu, kokainas 10 proc. jo vartotojų tampa poreikiu, o kokaino vartotojai – narkomanais. Taigi ne visi narkotikų vartotojai yra narkomanai, tačiau narkotikų vartojimas skatina narkomaniją, teigia šie autoriai.

6. Narkomanija – rizikos narkotikų vartotojui atsiradimas ir žalingo narkotikų vartojimo įpročio padarinys (Europos Sąjungos specialistų požiūriu)

Sąvoka *narkomanija* Europos Sąjungoje nėra vartojama. Tačiau ten, kaip ir JAV, plačiai vartojama samprata – narkotikų vartojimo problema (*problem drug use*). Europos narkotikų monitoringo ir narkotinių priklausomybių centras (*European Monitoring centre for Drug and Drug Addiction*) yra pateikęs tokį šios sampratos aiškinimą: „Narkotikų vartojimo problema yra apibrėžiama kaip toks narkotikų var-

tojimas, kai jų vartotojams labai ryškiai padidėja rizika, pasireiškianti žalingomis fizinėmis, psichologinėmis ir socialinėmis pasekmėmis. Šis apibrėžimas apima žalingus įpročius ir priklausomybes, taip pat tuos atvejus, kurie priverčia narkotikų vartotoją kreiptis pagalbos dėl mirties ar psichikos sutrikimo grėsmių, atsirandančių dėl perdozavimo ar infekcinių ligų.“ [22, p. 9]

Taigi, pagal šį aiškinimą, narkotikų vartojimo problema pirmiausiai – narkotikų vartojimo padariniai. Iš šios sampratos išplaukia, kad žalingi narkotikų vartojimo įpročiai sukelia narkotikų vartotojams platų spektrą neigiamų padarinių: fizinių, psichologinių, socialinių, psichikos sutrikimus, infekcines ligas, priklausomybes, netgi tam tikrais atvejais gyvybės praradimo pavojų. Remiantis šia samprata pabrėžiama, kad narkotikų vartojimas glaudžiai siejasi su infekcinėmis ligomis, kurios gali tapti mirties priežastimi. Tokius pat padarinius narkotikų vartotojams gali sukelti ir narkotikų perdozavimas.

Taigi į narkomanijos reiškinį narkotikų vartojimo priežasčių ir padarinių ryšių kontekste tiek Europos Sąjungos valstybėse, tiek JAV žvelgiama labai plačiai. Toks požiūris į narkotikų vartojimą įtikina, kodėl narkomanija yra pavojingas reiškinys asmeniui ir visuomenei, kodėl šiam reiškiniui turi būti reiškiamas nepakanta. Dėl tokio požiūrio išryškėja ir edukologijos vieta bei vaidmuo siekiant įveikti narkomaniją. Vadinasi, svarbiu edukologijos uždaviniu tampa žmonių ir ypač jaunimo auklėjimas, švietimas, stengiantis, kad neatsirastų žalingo narkotikų vartojimo pomėgio, įgūdžių, nesusiformuotų savavališko narkotikų vartojimo motyvacija, neatsirastų pakanta šiam pavojingam reiškiniui, o tai savo ruožtu pa-

grindžia, kad narkomanija nėra vien medicinos problema. Vadinasi, tai leidžia pagrįstai teigti, kad kuo mažiau bus veiksnių ir priežasčių rasti narkotikų vartojimo motyvams, tuo mažiau žmonių griebsis narkotikų, mažesnė bus ir galimų vartotojų rizikos grupė. Arba kuo daugiau žmonių bus motyvuotų nespręsti problemų su narkotikų pagalba, tuo mažiau narkomanija tarps visuomenėje.

7. Narkomanija kaip fenomenalus reiškinys

„Anksčiau, iškilus kokiam problemam, buvo ieškoma galinčio ją išspręsti specialisto. Su narkomanija turime kovoti suvienytomis įvairių specialistų jėgomis“, – sako belgų profesorius Rogeris Palmas. Šis pastebėjimas leidžia teigti, kad narkomanija yra sudėtingas fenomenas, gyvenime turintis daug ir įvairių aspektų: filosofinį, teisinį, ekonominį, medicininį, edukologinį, psichologinį ir t. t., ir žiūrint iš kiekvienos pozicijos ji įgauna specifinę prasmę bei atspalvį. Tačiau visada narkomanija neatsiejama nuo narkotikų ir jų vartojimo bei visų to padarinių.

Anot minėto autoriaus, narkomanijos fenomenas turi tris skirtingas fazes: pirmoji fazė, kai apie narkotikus dar tik pradedama kalbėti, medikai šioje fazėje dar negali įsitraukti į kovą, nes jie įsikiša tik pradėjus vartoti narkotikus; antroji fazė, kai narkotikų vartojimas tampa socialiniu reiškiniumi. Šį fenomeną esą reikia pradėti stebėti ne tik mediciniškai, bet ir socialiai – stengiantis sumažinti tiek narkotikų pasiūlą, tiek paklausą. Trečioji fazė – narkomanija pačioje visuomenėje [19, p. 3].

Apžvelgus įvairius narkomanijos sampratos aiškinimus, išryškėja ir šio reiškinio vyksmas. Taigi narkotinės priklausomybės priežastis yra narkotinės medžiagos. Domėjimasis (polinkis)

narkotinėmis medžiagomis, jų sukeliama poveikiu bei atsipalaidavimo, apsvaigimo, euforijos, haliucinacijų siekimas ar noras patirti kitokias būsenas gali paskatinti eksperimentavimą narkotinėmis medžiagomis. Savo ruožtu eksperimentavimas narkotinėmis medžiagomis gali sukelti nereguliarų jų vartojimą, o pastarasis peraugti į daugiakartinį vartojimą ir tapti žalingu įpročiu. Žalingas įprotis gali sukelti fizinę ir psichinę priklausomybę nuo narkotinių medžiagų (poreikį) ir tapti priklausomybės liga (nuolatiniu narkotikų poreikiu).

Taigi pateikta narkomanijos sąvokos vartojimo įvairovė atskleidžia ne tik tam tikrą sumaištį vartojant narkomanijos terminą, bet ir akivaizdžiai įrodo: 1) termino *narkomanija* turinys ir jo vartojimo tvarka nėra tvirtai nustovėję. (Beje, rusų kalba terminas *narkomanija* taip pat atsirado ne taip seniai. V. Dalio kalbos žodyne, išleistame 1881 metais, dar nebuvo tokio termino, o vartota sąvoka *narkotizmas*. „Narkotizmas – narkotinių nuodų savybė ir veikimo pobūdis, kvaišinanti jėga“ [18, p. 461]); 2) narkomanija – sudėtingas ir daugialypis reiškiny; 3) egzistuoja filosofinio požiūrio į narkomaniją įvairovė.

Apžvelgus įvairius narkomanijos esmės aiškinimus, galima padaryti išvadą, jog narkomanija – sudėtingas socialinis reiškinys, atsirandantis dėl narkotinių medžiagų vartojimo.

Vadinasi, narkomanija – dėl narkotinių medžiagų vartojimo atsirandantis nenugalimas narkotikų poreikis, sukeliantis jų vartotojui įvairių sveikatos sutrikimų, tuo darant žalą individui ir visuomenei.

8. Pagrindiniai narkotikų vartojimo ir tapsmo narkomanu etapai

Atsižvelgiant į narkomanijos esmės aiškinimus ir pateiktą šio reiškinio sampratą, galima api-

brėžti ir individualią tapsmo narkomanu eigą, pagrindinius jos etapus.

1 etapas. Motyvų vartoti narkotikus atsiradimas

Minėta, kad dėl vidinių ir išorinių paskatų sąveikos atsiranda žmogaus veiksmų ir veiklos priežastis (motyvacija). Daug ir įvairių veiksmų gali tapti skatuliais eksperimentuoti narkotiku: smalsumas išbandyti narkotiko poveikį, siekimas apsisvaiginti, noras pajusti ir išgyventi naujus pojūčius, klaidingas savęs aktualizavimo supratimas, noras savo bendraamžiams pasirodyti esant „kietam“, patirtos nesėkmės, dvasinės traumos, įžeidimai, skriaudos, neteisingumo išgyvenimas ir panašios priežastys gali tapti narkotikų išmėginimo motyvais.

Netinkamas auklėjimas, blogas pavyzdys, gyvenimo perspektyvų nematymas, nesugebėjimas rasti tinkamo užsiėmimo, lengvas priėjimas prie narkotikų taip pat gali skatinti jų išmėginti ir tapti eksperimentavimo narkotikais motyvais. Apgaulė, prievarta, smurtas, netinkamas gydymas, fiziniai skausmai taip pat yra veiksniai, kurie gali skatinti narkotikų išbandymo motyvaciją.

Taigi, atsižvelgiant į narkotikų vartojimo priežastis, daug kas pakankamai pagrįstai narkomaniją vadina socialine liga, priskiria ją prie visuomenės sveikatos rodiklių ir atspindžių, sieja su žmonių ir visuomenės kultūra, tautos išlikimo problema. Kita vertus, reikia pripažinti, kad narkotikų vartojimo motyvų gali atsirasti ir prieš žmogaus valią, jo norus. Juos gali sukelti prievarta, smurtas, apgaulė. Lietuvoje jau užfiksuota keletas atvejų, kai vertėivos, puikiai išmanydami narkotikų sukeliama poveikį, įvairiais savanaudiškais tikslais, klasta, apgaule

bandė pripratinti jaunas žmones vartoti narkotikus, padaryti juos priklausomus nuo narkotikų, o paskui narkomanus panaudoti savo blogiems ketinimams įgyvendinti.

Todėl šios tapsmo narkomanu aplinkybės įpareigoja ugdytojus, formuojant jaunimo antinarkomaninę motyvaciją, atskleisti jam visą spektrą priežasčių, dėl kurių kai kurie žmonės yra suinteresuoti, kad narkomanija visuomenėje klestėtų, išaiškinti būdus, kuriais jauni žmonės prieš savo valią yra pratinami prie nuolatinio narkotikų vartojimo ir paverčiami narkomanais.

Motyvai – tai sudėtingas ir komplikotas darinys, ypač narkomanijos srityje. Šiuo požiūriu pakanka vien pažvelgti į narkotinių medžiagų savybių žinojimo ir nežinojimo santykį. Narkotinių medžiagų savybių nežinojimas gali sukelti smalsumą, interesą, norą išbandyti narkotinių medžiagų poveikį. Arba, atvirkščiai, būtent narkotinių medžiagų savybių žinojimas gali sužadinti sąmoningą norą jomis pasinaudoti, siekiant apsvaigti, užsimiršti, atitrūkti nuo tikrovės, pabėgti nuo gyvenimo realybės.

Vadinasi, narkotikų vartojimo motyvai – žmogų veikiančių asmeninių ir socialinių veiksnių bei narkotinių medžiagų sukeliama poveikio žmogaus organizmui žinojimo sintezė. Narkotinės medžiagos vartojimas gali sukelti lengvą apsvaigimą, o kartais – euforiją, haliucinacijas, pašalinti skausmą, sukelti narkotinį miegą ir t. t., o minėta, įvairūs neigiami išgyvenimai neretai sukelia žmogui norą užsimiršti, pabėgti nuo skausmo, atitrūkti nuo gyvenimo tikrovės.

Narkotikų vartojimo motyvacinio etapo svarbus lūžio momentas – polinkio į svaiginimąsi, narkotikų vartojimą atsiradimas. Pamažu žmogui atsiranda interesas narkotikams,

teigiamas požiūris į jų vartojimą ir vartotojus. Jis pasireiškia iškreiptu daugelio gyvenimo vertybių suvokimu, neteisingu jų interpretavimu, klaidingu ir vienašališku mąstymu, kad narkotinės medžiagos suteikia vien malonų išgyvenimą, pagerina nuotaiką, atitolina kasdienius rūpesčius, neretai pamirštant, kad narkotinės medžiagos sukelia jų vartotojams daug įvairiausių problemų: sveikatos, šeimos, ekonominių ir t. t., kad narkotikų vartojimas tampa daugelio nelaimingų atsitikimų priežastimi.

Kiekvienas žmogus yra laisvas pasirinkti ir apsispręsti dėl narkotikų vartojimo. Todėl svarbus edukologinis uždavinys yra padėti žmogui pasirinkti teisingą gyvenimo kelią, vedantį jį link dvasinio ir fizinio tobulėjimo, bet ne gyvenimo klystkeliais, kurie neretai baigiasi narkotikų vergija.

2 etapas. Narkotikų vartojimo bandymai

Šiuo etapu dėl vienokių ar kitokių priežasčių žmogui susiformuoja vienas ar daugiau narkotikų išmėginimo motyvų.

Žmogaus sveikatos ir narkotikų pavartojimo padarinių atžvilgiu jau šiuo etapu priklausomai nuo narkotinių medžiagų, jų vartojimo būdo, kiekio galima apsinuodyti narkotinėmis medžiagomis, užsikrėsti infekcinėmis ligomis, atsiranda įvairių trumpalaikių psichikos sutrikimų, haliucinacijų, prarandamas atminties, laiko, erdvės pojūtis ir panašiai. Visa tai pagrindžia, kad narkotikų vartojimas yra ne vien atskira liga, jis sukelia daug ir įvairių sveikatos sutrikimų ir ligų.

Šio etapo būdingas bruožas – rizika. Yra žmonių, kurie pamėginę narkotikų dėl įvairių priežasčių pajėgūs atsisakyti toliau juos vartoti: pavyzdžiui, neskanu, nemalonu, nepaten-

kino lūkesčių ir pan. Tačiau eksperimentuoti pavojinga, nes gali atsitikti ir kitaip: išmėginus vieną ar kitą narkotiką žmogaus organizme jau pradeda vykti šios medžiagos sukeltos reakcijos, todėl gali atsirasti noras pakartoti patirtą išgyvenimą, ir taip pamažu formuojasi potraukis narkotikams, jų vartojimo žalingas įprotis, stiprėja poreikis, atitinkamos psichologinės nuostatos, formuojasi pozicija jų vartojimo atžvilgiu. Po pirmųjų narkotikų dozių, net labai mažų, vartotojas narkotiko abstinencijos požymių nepatiria, atvirkščiai, neretai išgyvena ma euforija, patiriama maloni būseną, jaučiamasi laimingu, o tai gali paskatinti norą vėl patirti malonią būseną. Taigi nereguliarus vartojimas gali peraugti į reguliarų, todėl eksperimentavimą galima pagrįstai vadinti pirmu žingsniu į narkotinės priklausomybės atsiradimą.

3 etapas. Narkotikų poreikio formavimasis

Poreikiais įprasta vadinti socializuotus, sąmoningus, sukultūrintus potraukius, kurie susiformuoja per žmogaus ontogenezę. Taigi poreikis yra motyvas, skatinantis žmogų veikti, suteikiantis jo veiklai kryptį ir instrumentalumą. Noras pakartoti patirtą išgyvenimą, atsipalaiduoti, užsimiršti, patirti malonumą skatina vėl vartoti narkotikus, stumia vartotoją ieškoti narkotiko, prasimanyti pinigų jam įsigyti. „Tenkinant poreikius konkrečiose gyvenimo situacijose, susiklosto stereotipinės reakcijų sistemos, kurios tampa parengtimi vienodai veikti įprastinėse situacijose,“ – teigia L. Jovaiša [24, p. 136–137]. Vadinasi, iš poreikių tenkinimo atsiranda ir žalingas įprotis vartoti narkotikus. Tada poreikis jau įgau-

na cikliškumą, tam tikrą pastovumą. Patenkintas poreikis nebemotyvuoja, paskui vėl ky-la. Įpročiai tampa charakterio bruožais ir motyvuoja veiksmus. Minėta, daugelis autorių tvirtina, kad susiformavęs įprotis ir yra narkomanija. Mes esame kitokios nuomonės, kadangi gyvenimo praktika rodo, jog atsižvelgiant į narkotinės medžiagos rūšį daugelis žmonių dar yra pajėgūs be medikų pagalbos atsikratyti šio žalingo įpročio. Šiuo kontekstu prisimintina, kad chroniški rūkaliai, rūkę dešimtmečius, vis tik pajėgia atsikratyti žalingo įpročio. Tačiau kitaip yra, kai susiformuoja patologinis narkotikų vartojimo poreikis – priklausomybė, kai žmogus valios pastangomis jau nėra pajėgus atsikratyti žalingo įpročio.

Žinomų psichologų K. Hallo (Hull), A. Petrovskio teigimu, poreikis – tai tik žmogaus aktyvumo šaltinis, kitų psichologų (S. Rubiņšteino, L. Božovič, P. Jakobsono) nuomone, tai ypatingas aktyvumas, turintis kryptį ir skatinantis žmogų aktyviai veikti. Iš tikrųjų alkis, troškulys (maisto, vandens poreikis) tampa žmogaus veiklos motyvu, verčia jį tapti ne tik labai aktyviu, bet ir žmogaus aktyvumui suteikia kryptį, suteikia jėgų veikti siekiant patenkinti poreikį ir atkurti fizinę ir psichinę pusiausvyrą. Kai rūkaliui atsiranda rūkymo reikmė, jis tampa aktyvus, ima ieškoti rūkalų: išverčia namus ieškodamas, ar nėra užsilikusios cigaretės, jos neradęs eina į tolimiausią parduotuvę, o jeigu nėra tokios galimybės – prašo rūkalų iš praeivių ir jų negavęs tenkinasi nuorūkomis. Jis tol aktyvus, kol poreikis patenkinamas. Todėl ne veltui daugelis rūkalių kreipiasi pagalbos į gydytojus bei vartoja įvairius medikamentus, slopinančius nikotino poreikį. Taigi narkotikų potraukis galiausiai susiformuoja priklausomybę, kuri įgauna aistros, manijos, nenugalimo poreikio jėgą.

4 etapas. Priklausomybės nuo narkotikų susiformavimas

Minėta, eksperimentuoti narkotikais pavojinga tuo, kad žmogaus organizmas pamažu pripranta prie narkotikų ir jų sukeliama poveikio, o nuolatinis jų vartojimas žmogui tampa poreikiu ir priklausomybės liga.

Narkotikų vartojimo poreikį skatina narkotinių medžiagų sukiamas klastingas poveikis žmogaus organizmui. Vartojant narkotikus malonių išgyvenimų (euforijos) būseną pamažu silpnėja, todėl atsiranda poreikis vis didinti narkotikų dozę siekiant iš naujo patirti išgyventą būseną, tačiau lygia greta atsiranda ir abstinencijos būklė, kuri vis gilėja. Taip po truputį psichinė priklausomybė, pasireiškianti noru patirti malonią būseną, perauga į fizinę priklausomybę (abstinenciją). Susiformavęs poreikis verčia žmogų ieškoti ir prasimanyti narkotikų, pinigų jiems įsigyti, kad poreikis būtų patenkintas, o abstinencija nuslopinta. Kitaip tariant, poreikis diktuoja, kad būtų išlaikyta organizmo biologinė ir cheminė pusiausvyra. Taigi tada, kai narkotikų vartojimas tampa po-

reikiu, žmogus tampa narkomanu, ligoniu, narkotinės medžiagos vergu.

Išvados ir rekomendacijos

Narkomanija suprantama įvairiai: psichikos liga, psichikos sutrikimas, priklausomybės liga, netinkamo gydymo padarinys, kultūros, auklėjimo ir saviuoklos, pasaulėžiūros padarinys, anomali žmogaus psichologija.

Taip yra todėl, kad, viena vertus, narkomanija apibūdinama pagal šio reiškinio priežastis, kita vertus, pagal narkotikų daromą poveikį arba pagal sukiamus padarinius.

Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatyme pateikta narkomanijos sąvoka yra per siaura ir vienašališka, ją reikėtų patikslinti.

Atliekant narkomanijos plitimo priežasčių tyrimus, būtina nuodugniai išsiaiškinti, kodėl dalis visuomenės, iš to skaičiaus ir jaunimo, savo noru pasirenka sveiko gyvenimo antipodą – narkotikų vartojimą.

Narkomanija yra aukščiausias narkotikų vartojimo etapas, pasireiškiantis nenugalimu narkotikų poreikiu.

Literatūra

1. Davidavičienė A. G., Stonienė L. Narkotikų vartojimo ir ŽIV/AIDS prevencija ugdymo institucijose: Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2000. P. 9, 36.

2. Černiauskienė M. Apie priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevenciją ugdymo institucijose. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2000. P. 9.

3. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius: Mokslo, 1981. T. 8. P. 91.

4. Tarybinis enciklopedinis žodynas. Maskva, 1988. P. 861 (rusų k.).

5. Lietuvos Respublikos narkologinės priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 30-711; <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1>.

6. Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1995, Nr. 53-1290.

<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1>

7. Medicinos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 186; 354.

8. Subata E. Nelegalių narkotikų ir alkoholio vartojimas // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999 m. Jungtinių Tautų vystymo programa, Socialinės politikos grupė. Vilnius, 1999. P. 157.

9. Potapovienė S. Spektaklis neregistruoto vaisto garbei // Lietuvos sveikata Nr. 33(404), 2001, rugpj. 23–29. P. 4.

10. Medicinos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. T. 2. P. 52.

11. Mayers D. G. Psichologija. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2000. P. 511.

12. Tarptautinių žodžių ir posakių žodynas (Enciklopedinis žinynas). Minskas: Šiuolaikinis literatorius, 1999. P. 340 (rusų k.).
13. Abnormal Psychology. Courrent Perspectives. Third edition. Random house, 1980. P. 227–228.
14. Jovaiša L. Elgesio motyvacija // Ugdymo mokslas ir praktika (analitinių straipsnių monografija). Vilnius: Agora, 2001. P. 151.
15. Aleknavičiūtė G., Tamošiūnaitė R. Narkotikai: priežastys, pasekmės, vartotojai <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr.15/narkotikai.asp>.
16. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas 1996 m. gruodžio 19 d. Nr. VIII-49 // Svarbiausių krašto apsaugos įstatymų rinkinys. Vilnius: 2000. P. 39.
17. Jančys A. „Marijos žemė“ narkomanijos gniaužtuose // Ekstra. Nr. 1, 2001 01 08. P. 20.
18. Dalis V. Rusų kalbos žodynas. Maskva, 1881. T. 2. P. 461 (rusų k.).
19. Gražinskas G. Narkotikai, narkomanas, narkomanija // Šilalės artojas. 1997, saus. 28 d., Nr. 8 (5388). P. 3.
20. Larry K. Gaines, Peter B. Kraska. Drugs, Crime, and Justice (Contemporary perspectives). Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois P.O. box 400. 1999. P. 6.
21. David T. Courtwright. Forces of Habit: Drugs and the Making of the Modern World. Harvard university press, 1998. P. 2.
22. Annual Report on the State of the Drugs Problem in the European Union. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1999. P. 9.
23. Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas. Kaunas: Šviesa, 2000. P. 290.
24. Jovaiša L. Edukologijos įvadas. Kaunas: Technologija, 1993. P. 136–137.

THE CONCEPTION OF DRUG USING AND ITS IMPORTANCE FOR THE PREVENTION

Eugenijus Nazelskis

Summary

In the article the conception of drug using in scientific literature and legislation of Lithuania is analysed. Drug using is showed as a complicated social phenomenon. It is substantiated that the content of the term „drug using“ and its application is not set in and concept presented in National legislation is narrow and one – sided.

In the article shortcoming and insufficiency of widely used conceptions are revealed and substantiated. It is stated that the narrowness of the conception can become a serious obstacle in overcoming drug using in the society. In the context of the conception the process of becoming a drug user is presented.

To author's mind, drug using is a necessity in drug arising because of drug materials and causing a user different health problems and at the same time doing harm to an individual and the society.

Drug using can be understood as a mental disease, mental disorder, dependence, result of bad treatment, course of culture, education or self – education, world outlook, abnormal psychology.

It happens so, because in one case drug using is described by caused of the phenomenon, in another case – according to the effect caused by drugs, and in the other cases – in accordance to the results.

The conception of drug using presented in the law of Drug Care of Republic of Lithuania is too narrow and one – sided, requiring more specification.

In further research of the causes of drug using spreading it is necessary to clear out why a part of society, including young people, voluntary, to chose the opposite to healthy way of life – drug using.

Gauta 2001 10 05

Įteikta 2001 12 25